

Nekaj besed o življenju in delu Maksa Fabianija

PAOLO BRESSAN

Pred kakšnim mesecem je *Corriere della Sera*, eden najbolj pomembnih in uglednih časopisov v Italiji, v kulturnem delu objavil članek Giorgia Pressburgerja z naslovom: *Fabiani, misija Srednja Evropa – Ponovno odkritje secesijskega arhitekta, čigar Trgovski dom v Gorici sedaj obnavljajo*. Članek se sprehodi skozi izjemno življenje Maksa Fabianija, skozi leta njegovega izobraževanja, profesionalne dozorelosti in uveljavitve ter zatona. Zaključki z naslednjimi besedami: »V mnogih pogledih so življenje in dela Fabianija lahko zgled za dobro vodenje združene Evrope in samega sveta«. Nenazadnje je prav Fabiani, ki sta ga profesionalno »izoblikovali« oboje svetovni vojni, predvidel prihodnost, v kateri med evropskimi državami ni več meja, kar se je skladalo z njegovo odprto kulturno in profesionalno izobrazbo ter vzgojo. Ta miselna odprtost je bila v nasprotju z nacionalističnim romantizmom, prisotnim na prelomu 19. stoletja v Evropi, ki je drvela proti dvema svetovnim vojnama. Evropska odprtost, preden je ta sploh obstajala.

Sam sem se s Fabianijem srečal že v osnovni šoli, ko mi je učitelj pripovedoval o slavnem arhitektu, ki je iz Gorice prihajal v Gradišče v kavarno Emopoli, kjer je odigral nepozabne šahovske partije. Kasneje se je med mojim šolanjem na umetniškem liceju v Gorici slednji preimenoval v *Umetniški licej Maks Fabiani*. V nadaljnjih letih sem ga imel priložnost bolje spoznati, sodelovati na simpozijih, razstavah in predstavitevah njemu posvečenih knjig. Zadnje z njim povezano izkušnjo sem doživel kot učitelj na *Umetniškem liceju Maks Fabiani*, ko so moji učenci pomagali izdelati model Trgovskega doma, ki ga je naročila SKGZ za 110. obletnico zgradbe ob 150. obletnici rojstva arhitekta.

Toda vseeno se, kot vsi, še danes sprašujem, kdo je sploh bil Maks Fabiani; človek, ki ni ravno rad govoril o sebi, ki je bil zelo zadržan in o katerem se še vedno ve le malo. Gotovo je, da sta požar in uničenje njegovega ateljeja v Kobdilju med drugo svetovno vojno onemogočila akademikom, predvsem profesorju Marku Pozzettu, da bi ga bolje spoznali. Toda arhitektura in urbanistična dela, ki nam jih je pustil, pričajo o veličini arhitekta, inženirja in modernega ter sodobnega urbanista, ki je bil predolgo pozabljen in podcenjen. Dejstvo, da je bil trojezičen in da je pripadal trem narodnostim, mu, paradoksalno, ni

pomagalo, temveč ravno obratno: glede na to, kaj je bilo bolj prikladno, so ga šteli – oziroma katalogizirali – za avstrijskega, italijanskega ali slovenskega arhitekta. In ker je bil Maks Fabiani slabo poznan, je bil tudi različno in nepravilno etiketiran. Danes bi ga označili za vsestranskega, za kozmopolita, evropeista in Srednjeevropejca.

Maks Fabiani je imel zapleteno in bogato osebnost, ki je izvirala iz obrobja cesarstva, iz kraške družine, ki je po očetovi strani koreninila v italijanski kulturi. Kot je ugotovilo več življenjepiscev, je Fabiani bergamskega porekla – pri tem, da je v enem intervjuju dejal, da ima prednike iz karnijskega Paulara –, avstrijskega porekla, saj je bila njegova mati Charlotte von Kofler tržaška plemkinja avstrijskega rodu, ter slovenskega porekla, zaradi teritorialnega in družinskega okolja, v katerem se je rodil in odraščal.

Verjetno ne bomo nikoli vedeli, zakaj je realko obiskoval v Ljubljani namesto v Gorici ali Trstu; odločitev je bila v vsakem primeru pomembna, saj je v sedmih letih, ki jih je preživel v slovenski prestolnici, z mestom in njegovo zgodovino stkal vezi iskrene naklonjenosti. Tako je leta 1895 po potresu, ki je opustošil mesto, brezplačno ponudil svoje delo in brez dodatnih preverjanj po spominu narisal splošni prostorski načrt.

V očeh avstro-ogrskih oblasti se je tako uveljavil kot urbanist srednje velikih mest.

Po končanem liceju se je vpisal na dunajsko tehniško univerzo, kjer se je izrekel za slovensko državljanstvo oz. narodnost. Nato je postal prostovoljni asistent v Gradcu na katedri za gradbene konstrukcije profesorja Wilhelma Edlerja von Lova. V Bosni mu je uspelo opraviti vojaško obveznost, kjer se je izrekel za italijansko državljanstvo. Iz arhitekture je diplomiral 13. februarja 1892.

Istega leta je sodeloval in dobil nagrado na državnem natečaju za štipendijo Carla Ghege, s katero se je za tri leta napotil na potovanja po Južni Evropi, Mali Aziji in severu Evrope. Arhitektura sredozemskih območij, tj. Italije in Grčije, ga je prevzela veliko bolj kot severnjaška, ki je bila tako prisotna pri secesijskih dunajskih umetnikih.

V Rimu je leta 1894 bival v palači Venezia, kjer je sklenil nekaj pomembnih poznanstev, saj sta poleg njegovega sodelavca Josepha Marie Olbricha v dvorcu gostovala tudi slikarja Gustav Klimt in Karl Moll, ena izmed akterjev kulturnega prevrata, ki se je zgodil na začetku dunajske secesije. Očitno je Olbricha Fabianijeva osebnost tako prevzela, da je ob svoji vrnitvi na Dunaj uspel prepričati

Fabiani, ki se ni popolnoma strinjal s secesijskimi idejami, je v načrtih in mišljenju obdržal svojo lastno metodologijo. Bil je eden redkih arhitektov secesije, ki jih je Adolf Loos spoštoval. Loos, ki je kasneje postal eden najpomembnejših vmesnikov med slogom Art Nouveau in racionalizmom v arhitekturi, je verjetno cenil tudi čistost določenih pomembnih Fabianijevih del.

Otta Wagnerja, arhitekta in profesorja na Akademiji za likovno umetnost ter zavetnika secesije, naj povabi Fabianija k sodelovanju.

V piramidni ureditvi habsburške družbe sta bila popotovanje, ki ga je omogočila štipendija Ghega, in vstop v ožji krog Wagnerjevega ateljeja ključa do prestižne kariere, ki je odpirala vrata do višav.

Fabiani, ki se ni popolnoma strinjal s secesijskimi idejami, je v načrtih in mišljenju obdržal svojo lastno metodologijo. Bil je eden redkih arhitektov secesije, ki jih je Adolf Loos spoštoval; najverjetneje tudi zato, ker je Fabiani pripomogel k temu, da je podjetnik Ferdinand Rainer zaupal Loosu enega njegovih prvih pomembnejših projektov, Café Museum. Tako je Loos, ki je sicer venomer kritiziral secesijo, v prispevku, objavljenem 8. maja 1898 v *Neue Freie Presse*, hvalil v to strujo umeščenega Fabianija.

Loos, ki je kasneje postal eden najpomembnejših vmesnikov med slogom Art Nouveau in racionalizmom v arhitekturi, je verjetno cenil tudi čistost določenih pomembnih del, kot sta hiša Portois in *Fix* ter hiša Artaria. Obe umeščata Fabianija med tako imenovane protoracionaliste.

Fabiani je sodeloval z Wagnerjem v času med letoma 1894 in 1898 ter bistveno pripomogel k nastanku knjige *Moderne Architektur*. Leta 1899 je postal glavni arhitekt ateljeja; a ker je bilo logično, da bo vsak od sodelujočih arhitektov ubral svojo samostojno pot takoj, ko so si nabrali dovolj izkušenj, se je, ko je s to izkušnjo zaključil, Fabiani odločil nadaljevati s tretjim delom svojega izobraževanja in se posvetiti urbanistiki in poučevanju. Odprl je tudi svoj atelje v Alleegasse na Dunaju.

Kasneje, leta 1902, je atelje preselil na Schlüsselgasse 7. Tam je nekega dne v letu 1912 na vrata potrkal mlad ambiciozen študent, ki se je želel uveljaviti v umetniškem prostoru. Mladeniču je bilo ime Adolf Hitler.

Florentinski novinar Armando Stefani je za časnik *La Nazionale* intervjuval Maksa Fabianija malo pred njegovo smrtjo. V članku z naslovom *Človek, ki je odpustil Hitlerja*, objavljenem 2. junija 1966, piše, da je Fabiani Hitlerja najel za risarja v svojem ateljeju. Mladenič je vsekakor moral imeti nekaj talenta, sicer ga Fabiani ne bi sprejel. A ker je po dveh mesecih ugotovil, da je mladi fant kljub svoji razpoložljivosti trmaste narave, hitro spremenljivega razpoloženja in mnenja ter nezavzet pri delu, ga je odslovil. Treba je upoštevati, da se je Hitler hotel uveljaviti pri arhitektu, ki je bil v samem ospredju inovativne struje – tiste struje, ki je vodila v mo-

derno gibanje, kateremu je kasneje Hitler nasprotoval; verjetno so mu med drugim šli v nos obiski iz liberalnih okolij, ki so prihajali k Fabianiju, zaradi česar je veljal za levičarja.

Maks Fabiani je postal profesor za Zgodovino antične arhitekture na dunajski tehniški univerzi in leta 1902 kot prvi dunajski arhitekt več kot uspešno opravil izpit rigoroz ter si tako pridobil doktorski naziv iz tehničnih ved. Imenovan je bil za izrednega profesorja *ad personam*.

Fabiani je rad poučeval. S svojim inovativnim pristopom se je znal približati učencem, a pri tem ostajal zahteven.

Klopi v predavalnici je postavil v polkrog ter tako izboljšal stik med predavateljem in študenti. Od leta 1902 do 1914 je bil osebni svetovalec prestolonaslednika Franca Ferdinanda glede arhitekturnih in umetnostnozgodovinskih zadev, postal je tudi glavni arhitekt avstrijskih razstav.

Poleg tega, da se je ukvarjal z razstavnimi paviljoni, se je uspel posvetiti tudi študijam o poučevanju, sodeloval je v neštetihih natečajih, zasnoval je spomenike, ureditve zunanjih in notranjih prostorov, pisal je eseje na temo arhitekture in se udeleževal neštetihih simpozijev. Dejavnost načrtovalca ga je pripeljala do realizacije okoli trideset stavb in vil na območju Dunaja, Ljubljane, Opatije, Gorice in Trsta ter tudi drugih avstrijskih, švicarskih in italijanskih mestih. Osredotočil se je na urbanistične načrte; po Ljubljani leta 1898 je naredil prostorski načrt mesta Bielsko in načrtal nešteto paviljonov za razstave, na katerih je sodelovala Avstro-Ogrska.

Ker je bil z ljubljanskim županom Ivanom Hribarjem v zelo dobrem odnosu, je zasnoval zanimive hiše in palače na Miklošičevi cesti, kot tudi Miklošičev park pred Sodno palačo. Tri zgradbe, četudi so bile vse zgrajene v obdobju med letoma 1900 in 1907, predstavljajo tri Fabianijeve interpretacije arhitekturnega stila tistega časa. Krisperjeva hiša je po željah naročnika načrtana skladno s secesijskim stilom, kar Fabianiju ni bilo ravno po godu; osnova pročelja Hribarjeve hiše je kockasta oblika, a njen krivočrtni profil »omehča« modernistični ali protoracionalistični stil s poravnanimi okni in le nekaj okrasnimi poudarki. Bambergova hiša pa se odmakne od secesijskega stila in zaobjame čisto obliko, četudi to zaznamujejo neobaročni elementi, ki so značilni za stil, ki ga je profesor Marko Pozzetto poimenoval »*barocco fabianensis*«.

Na Dunaju je leta 1899 zasnoval palačo Partois in Fix, ki je verjetno najbolj uspela secesijska stavba mesta in se nedvomno približuje novemu modernističnemu jeziku, ki je bil mešanica okrasja

Pri Fabianiju se za sojenje uporablja druga merila. Očitno nihče ne pomisli na njegov kočljiv položaj na koncu prve svetovne vojne, ko je bil v 55. letu starosti potisnjen na stranski tir. Lahko si le predstavljamo, koliko je trpel zaradi tega ostrakizma. Tako je po mojem mnenju moral kar najbolje izkoristiti slab položaj, če je hotel nadaljevati s svojim delom.

in stilske čistosti. Ta projekt ga je skoraj pripeljal do oltarja, saj je bil zaročen s hčerko Antona Fixa, toda ravno na predvečer poroke je Maks – kot je zaupal svojim učencem – zbežal z Dunaja v Trst. S tem dejanjem, katerega vzroka ne poznamo, je Fabiani prekinil tok, ki ga je skoraj popeljal do višav najpomembnejšega ožjega kroga v dunajski družbi.

Sledila je palača Artaria, katere pročelje je bilo glede na stavbe ob njej pomaknjeno navznoter in vsebuje na Dunaju prvič uporabljene elemente, kot so kamnite plošče, pritrjene na osnovno nosilno steno, pomolna okna, ki izhajajo iz anglosaškega sveta, ter kipe Rodolfa Cancianija iz Krmina. Zaradi teh in drugih posegov je bil večkrat nagrajen za najboljša dela tistega leta, med drugimi za palačo Reithoffer. Deset let po palači Partois in Fix pa je naredil načrt za večnamensko palačo Uranio na mestnem kanalu Donave. Stavbo, pri kateri opazimo stilsko nazadovanje Fabianija in črpanje iz historizma prek neobaročnih rešitev, zaznamujejo ovalna oblika in elegantne ukrivljene linije, gladka bosaža ter stolpi in obeliski, ki ga kronajo na vrhu.

Načrta Narodnega doma v Trstu in Trgovskega doma v Gorici med letoma 1902 in 1904 sta med prvimi primeri večnamenskih stavb v Evropi. Inovativni stavbi napovedujeta Uranio, a sta stilistično bolj linearni, čisti, geometrično preprostejši. Takšna je Bartolijeva hiša, ki ji je bila vseeno vsiljena rožna dekoracija pročelja, ter palača Stabile v Trstu. To so zgradbe, pri katerih je prej kot estetski užitek poudarjena funkcionalnost, v čemer se pokaže arhitektova inženirska plat.

Ali je atentat na Habsburžana Franca Ferdinanda, ki se je zgodil v Sarajevu 28. junija 1914, pripeljal samo do izbruha prve svetovne vojne ali tudi do začetka propada Maksa Fabianija? O tem se ne bomo mogli nikoli zares prepričati, toda vprašanje je na mestu, če pozorno opazujemo njegovo delovanje pred in po tragičnem dogodku.

Fabiani je bil ves čas del spremstva Franca Ferdinanda na njegovem dvoru na gradu Konopište, dvajset kilometrov stran od Prage, ki ga je arhitekt tudi obnovil. Grad je postal domovanje prestolonaslednika stran od nediskretnih oči in ušes cesarskega dvora na Dunaju, kjer je nejevoljni Franc Jožef s težavo prenašal svojega nečaka, ki je bil po njegovem mnenju preveč liberalnih stališč. Preveč

je bil namreč naklonjen ugoditvi zahtev po avtonomiji ljudstev, ki so sestavljala Avstro-Ogrsko cesarstvo.

S prestolonaslednikom so na gradu Konopište potekali tudi pogovori o politiki. Fabiani je verjetno veljal za osebo, vredno ministrskega mesta za umetnostno področje, saj bil je nenazadnje prestolonaslednikov osebni arhitekt; bil naj bi tudi eden tistih, ki so mu odsvetovali potovanje v Sarajevo. Toda ravno to je bila pot, ki jo je ubrala zgodovina, kar je privedlo do tragičnih posledic za celo Evropo in cesarstvo, ki je razpadlo pet let kasneje. S prizorišča je po tem izginilo več zvezd dunajske secesije, med drugimi tudi Maks Fabiani. Vrnil se je v domači kraj, kjer je, četudi je bil pred tem eden pomembnejših oseb kulturnega okolja prestolnice, več let živel v pozabi.

Dan po atentatu so Fabianija izprašali prav glede tistih nasvetov Francu Ferdinandu, ki so pri dunajskih preiskovalcih vzbudili sum, da je bil mogoče vpleten v zadevo, in so ga zato pridržali za nekaj dni.

Fabianija je dunajsko okolje razočaralo in tako se je iz njega postopoma odstranil. Umaknil se je in jasno zaznal, da se neko obdobje čisto zares bliža koncu. Tako je leta 1917, dan po Čudežu pri Kobaridu, v katerem je zmagala Avstrija, kar je dalo upati na konec vojne, brez oklevanja sprejel mesto direktorja UPRE, Pokrajinskega urada za regulacijo in arhitekturo poškodovanih občin v Gorici. Vračal se je tja, od koder je prihajal; ponudila se mu je priložnost, da se umakne iz okolja, ki je postalo zadušljivo, in prispeva k obnovitvi svojega ozemlja, krajev, ki so bili trajno poškodovani v štiriletni vojni. Kot direktor UPRE je lahko izpeljal stotine obnovitvenih in prostorskih načrtov dežel med dolino Soče, Vipavo ter Soško nižino. Njegovih anonimnih posegov in obnov je malo morje; veliko je majhnih popravil cerkva, stolpov, hiš, trgov in ulic ter vsega drugega, kjer se zazna arhitektovo roko, četudi o njej ni jasne dokumentacije. Po koncu vojne so ga leta 1919 povabili nazaj na dunajsko tehniško univerzo, a je povabilo zavrnil, saj se je čutil »moralno zadolženega, da dokonča delo, ki se ga je lotil v Gorici ...«. A ravno tistega leta ga je komisar urada razrešil njegovih dolžnosti, saj naj bi bila služba nepotrebna, nato pa ga je leta 1922 odstavil. V resnici so novi italijanski upravniki Maksa Fabianija videli v slabi luči, saj se je slabo izražal v italijanskem jeziku, poleg tega so ga imeli za avstrofila, naklonjenega slovenski kulturi, kar pa ni bilo ravno prikladno.

Še vedno v letu 1919 je slovenski arhitekt Ivan Vurnik, prijatelj in sodelavec Maksa Fabianija v ateljeju Otta Wagnerja, sodeloval pri ustanavljanju kasnejše Fakultete za arhitekturo v Ljubljani. Jožetu

Plečniku je predlagal, da bi pomagal pri njeni ustanovitvi; v Vurnikovih namenih se je skrivala tudi želja, da bi prišel do Maksa Fabianija, toda Plečnik, ki je imel do njega ambivalenten odnos, ni hotel za to niti slišati. Vurnikov predlog tako ni bil sprejet. Od 1919 do 1925 se je Fabiani, da bi se preživel, zadovoljil z mestom nadomestnega učitelja umetnostne zgodovine na liceju Vittorio Emanuele III v Gorici. Leta 1921 je načrtal prostorski načrt Gorice, a še prej se je vpisal v nacionalno fašistično stranko.

On, tako odprtega in liberalnega duha, on, ki je veljal za levičarja, je postal fašist. Od leta 1935 do 1945 je bil imenovan za podestata občine Štanjel, funkcija, ki jo je upravljal miroljubno. Na lastne stroške je obnavljal stavbe in spomenike ter branil, kolikor se je le dalo, ljudi in deželo pred preiskavami nacistov tako, da je te opominjal, da je v mladih letih »prijateljval« s firerjem. Nacifašisti so Štanjel vseeno bombardirali in požgali, pri tem pa je zgorel tudi arhiv v Fabianijevi hiši. Mnogi kritiki še danes razpravljajo o tej njegovi odločitvi za pristop k fašizmu; mnogi se tudi sprašujejo, če si Maks Fabiani spričo nje sploh zasluži toliko praznovanj, spomenikov, razstav in vsega drugega.

V tem primeru bi moral biti tudi Le Corbusier, čigar petdeseta obletnica smrti mineva letos, odstranjen iz knjig o zgodovini arhitekture, a se ga namesto tega spominjamo z velikimi razstavami, simpoziji in dogodki. Za njim pa so res ostali napisani dokumenti, ki nezmotljivo govorijo o izraziti naklonjenosti nacifašizmu in celo antisemitizmu. A kljub temu smo do Le Corbusierja tako prizanesljivi in mu priznavamo veličino ter pomemben doprinos k moderni arhitekturi.

Pri Fabianiju se za sojenje uporablja druga merila. Očitno nihče ne pomisli na njegov kočljiv položaj na koncu prve svetovne vojne, ko je bil v 55. letu starosti potisnjen na stranski tir. Lahko si le predstavljamo, koliko je trpel zaradi tega ostrakizma. Tako je po mojem mnenju moral kar najbolje izkoristiti slab položaj, če je hotel nadaljevati s svojim delom; in tako se je, kot se je vedno dogajalo v času katerekoli diktature, moral ukloniti sili najmočnejšega. To so storili mnogi, tako pod fašizmom kot komunizmom. Ne zdi se mi pravično, da ga obtožujemo apriorno; treba ga je presojati na podlagi vsega, kar je storil v življenju, ne pa samo na podlagi njegovih odločitev v času fašizma.

Kot smo že omenili, je v času bivanja v Gorici leta 1921 načrtal prostorski načrt, leta 1934 pa postal odgovoren za dokončanje cerkve Srca Jezusa. Zasnoval in patentiral je letala, orožja, orodja za plezanje – in s tem postal podoben večplastnemu liku Leonarda da Vincija – medtem pa pisal knjigo *Akma – duša sveta*.

Akma je nekakšen filozofski prispevek, ki izraža celosten pristop k naravnim pojavom in združuje misli in spoznanja, ki so v arhitektu dozorevale med obema svetovnjima vojnama. Po mnogih nepredvidljivih ovirah je delo končno izšlo leta 1946, tej izdaji pa so sledili revidirani ponatisi do leta 1958. Nekaj izvodov prve izdaje je podaril prijateljem in znancem, toda zaradi strahu pred tem, da ga ne bodo razumeli, se je umaknil in to ga je vodilo v pogubo. V 50-ih letih si je zamislil načrt povezave Jadranskega morja in Donave

prek Soče s kanalom ter tako izkoristil orografske značilnosti ozemlja, toda projekt je ostal samo na papirju. Večkrat je tudi anonimno sodeloval in pomagal goriškim umetnikom, arhitektom in inženirjem, poleg tega pa izstopal z delovanjem in neuslišanimi predlogi v diskusijah o urbanistični ureditvi prostorov v Gorici.

Leta 1952 je mesto obiskal predsednik Sveta ministrov Alcide De Gasperi. Ta se je zelo začudil, ko je ugotovil, da v prefekturo, kjer so mu pripravili častni sprejem, med vsemi »pomembnimi državljani« ni bil povabljen tudi Fabiani. Šli so ga iskat in ga dobili v kavarni, nato pa ga pripeljali pred predsednika, s katerim sta bila, skupaj z monsinjorjem Luigijem Faiduttijem, v odboru za begunce med prvo svetovno vojno. Stari prijatelj je Fabianija po bratsko objel in mu ponudil naziv doživljenjskega senatorja, toda arhitekt je ponudbo zavrnil z besedami, da »stari petelin ne poje več, tudi z umetnimi peresi ne...«.

Ljubljana je njegov 95. rojstni dan slavnostno proslavljala, ob tej priložnosti pa je Fabiani na prostorski načrt iz leta 1895 narisal cestni sistem prihodnosti. Leta 1962 je naredil načrt za pogrebni spomenik in epitaf v furlanščini za prijatelja profesorja Adolfa Carraro, ki pa je ostal samo na papirju. To je bil njegov zadnji projekt. Kot je napisal profesor Marko Pozzetto, je na koncu umrl v »dostojanstveni bedi«, star 97 let, v Gorici, 14. avgusta 1962. \\

PREVOD: IVANA KAVČIČ

PODPRITE REVIJO RAZPOTJA

Podprite **kvalitetno pisanje**
in **edinstven prostor izmenjave mnenj**.

Ponujamo vam tudi možnost
generalnega pokroviteljstva celotne revije
oziroma sponzoriranja posamezne rubrike.

Koda namena: CHAR
TRR: SI56 0475 0000 1549 723
(Nova KBM)

Izdajatelj revije:
Društvo humanistov Goriške
XXX. divizije 13a, 5000 Nova Gorica